

УДК 159.9.072

Максьом Катерина Володимирівна, старший викладач кафедри соціальної роботи Чернігівський національний технологічний університет
e-mail: maxsemka@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНОГО БУЛІНГУ

Анотація

Проблема булінгу в шкільному середовищі залишається актуальною і досить поширеною. Для ефективної профілактичної роботи в закладах загальної середньої освіти необхідне детальне вивчення соціально психологічних особливостей даного явища. Існуючі методи профілактичної роботи в школах спрямовані, в основному, тільки на основних учасників булінгу («жертв» і «агресорів»). Такий підхід часто змінює рольову структуру чи форми прояву цькування, але не зупиняє сам процес. В статті проаналізовано вікові особливості булінгу серед підлітків в шкільному середовищі. На основі теоретичного аналізу наукових джерел уточнено визначення булінгу як соціально-психологічного явища. Проаналізовано різноманітні форми прояву шкільного цькування. Розглянуто специфіку структурно-рольових відносин, що складаються в процесі булінгу, особливості кожної рольової структури. На основі здійсненого емпіричного дослідження виділено структурні складові шкільного булінгу та проаналізовано зв'язок учасників булінгу з їх індивідуально-типологічними особливостями. Виявлено основні особистісні риси, що пов'язані з різноманітними формами прояву булінгу, а також взаємозв'язок самих форм прояву між собою. Результати емпіричного дослідження дозволяють розробляти шляхи подолання і профілактики булінгу, що будуть спрямовані на всіх учасників процесу, враховуючи особливості їх комунікативної взаємодії.

Ключові слова: булінг, булінг-структура, індивідуально-типологічні особливості, підлітковий вік, шкільне середовище.

Максём Екатерина Владимировна, старший преподаватель кафедры социальной работы Черниговский национальный технологический университет

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ШКОЛЬНОГО БУЛЛИНГА

Аннотация

Проблема буллинга в школьной среде остаётся актуальной и достаточно распространённой. Для эффективной профилактической работы в средних общеобразовательных учреждениях необходимо детальное изучение социально-психологических особенностей данного явления. Существующие методы профилактической работы в школах направлены, в основном, только на основных участников буллинга («жертв» и «агрессоров»). Такой подход часто меняет ролевую структуру или формы проявления травли, но не останавливает сам процесс. В статье проанализированы возрастные особенности буллинга среди подростков в школьной среде. На основе

теоретического анализа научных источников уточнено определение буллинга как социально-психологического явления. Проанализированы различные формы проявления школьной травли. Рассмотрена специфика структурно-ролевых отношений, складывающихся в процессе буллинга, особенности каждой ролевой структуры. На основе проведенного эмпирического исследования выделено структурные составляющие школьного буллинга и проанализирована связь участников буллинга с их индивидуально-типологическими особенностями. Выявлены основные личностные черты, связанные с различными формами проявления буллинга, а также взаимосвязь самих форм проявления между собой. Результаты эмпирического исследования позволяют разрабатывать методы профилактики и борьбы с буллингом, которые будут направлены на всех участников процесса, учитывая особенности их коммуникативного взаимодействия.

Ключевые слова: буллинг, буллинг-структура, индивидуально-типологические особенности, подростковый возраст, школьная среда.

Kateryna Volodymyrivna, Senior Lecturer Department of Social Work Chernihiv National University of Technology

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SCHOOL BULLYING

Summary

The problem of bullying in the school environment remains relevant and pervasive. For effective preventive work in institutions of general secondary education requires a detailed study of the socio-psychological features of this phenomenon. The existing methods of preventive work in schools are aimed mainly at the main actors of abuse ("victims" and "aggressors"). This approach often changes the role structure or manifestation of the bullying, but does not stop the process. The article analyzes the age characteristics of bullying among adolescents in the school environment. Based on theoretical analysis of scientific sources, the definition of bullying as a socio-psychological phenomenon is specified. Various forms of manifestation of school harassment are analyzed. The specifics of the structural-role relations that are formed in the process of bullying, the features of each role structure are considered. Based on the empirical research, the structural components of school bullying were identified and the relationship of bullying participants with their individual-typological features was analyzed. The basic personality traits associated with the various forms of manifestation of the bullying were revealed, as well as the interconnection of the forms of manifestation with each other. The results of the empirical study allow us to develop ways of overcoming and preventing bullying, which will be aimed at all participants of the process, taking into account the peculiarities of their communicative interaction.

Keywords: bullying, bullying structure, individual-typological features, adolescence, school environment.

Актуальність та постановка проблеми. Тема є актуальною у зв'язку з поширеною проблемою булінгу в школах, що заважає дитині не тільки

ефективно засвоювати навчальний матеріал, а й несе за собою негативні довготермінові психологічні наслідки. І хоча проблеми насильства і агресії вивчаються давно, дієвої комплексної програми запобігання булінгу у вітчизняній науці немає. А питання комунікації та міжособистісних взаємин набуває особливого значення саме у підлітковому віці. Інтимно-особистісне спілкування з однолітками стає у цей час референтно значимою діяльністю. Для підлітків важливо самоствердитись, зайняти гідне місце у колективі, бути визнаним, а участь в процесі булінгу позначається на власному «Я» дитини, особливо тієї, яка стає жертвою насильства (падає самооцінка, вона відчуває себе зацькованою). Наслідком булінгу може стати закріплення агресії на ранніх етапах соціалізації, що призводить до небажаних наслідків у дорослому віці.

Саме це надає актуальності дослідженню проблеми шкільного булінгу. Булінг не є поведінкою, а являє собою форму групової взаємодії, в якій виявляються різні типи поведінки. Хоча булінг має схожість з конфліктом, він є специфічним типом взаємодії людей у групі, який характеризується такими специфічними рисами як повторюваність та дисбаланс сил. При виникненні булінгу у шкільному класі виникає певна булінг-структура, аналіз якої є важливим не тільки для визначення сутності булінгу, але й засобів, спрямованих на подолання цього явища.

Стан наукового дослідження проблеми. Перша публікація, в якій аналізувалась проблема шкільного насильства, з'явилась ще на початку ХХ ст.. Системна концепція дослідження булінгу (від англ. bully - хуліган) була розроблена Д. Олвеусом, П. Хайнеманном, А. Пікасом, Е. Роландом, які визначили це поняття як дискримінацію, травлю, насильство. Згодом інтерес до проблеми булінгу виявили британські дослідники (Д. Лейн, Е. Мунте, В. Ортон, Д. Таттум, та ін.). У США особливу увагу булінгу почали приділяти на початку 90-х років ХХ століття. В Україні проблемі присвячені праці таких авторів як К. Абсямова, А. Борщевська, С. Стельмах, А. Король, Л. Лушпай, Л. Найдьонова, І. Сидорук та ін.

Не зважаючи на концептуальні відмінності досліджень різних авторів, всі вони аналізують це явище як соціально-психологічний феномен, сутність якого бачиться у сукупності психологічних та педагогічних проблем, що виявляються у тривалому фізичному та психологічному насильстві по відношенню до людини (або групи), яка не здатна себе захистити [2; 4; 8]. Значна частина робіт з проблеми булінгу присвячена аналізу причин та наслідкам шкільного булінгу [2; 3; 4; 5; 7; 8; 9], аналізуються також типові особистісні риси основних учасників цього феномену, проте бракує робіт, в яких пропонувалися б засоби зменшення негативних наслідків цього явища, які б базувались на конкретних даних, отриманих емпіричним методом. Саме ця обставина визначила мету даної статті.

Об'єкт дослідження: шкільний булінг як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження: соціально-психологічні особливості шкільного булінгу та його учасників.

Мета дослідження На основі узагальнення основних концептуальних підходів до визначення булінгу як соціально-психологічного феномену проаналізувати особливості структурних складових шкільного булінгу.

Задачі дослідження:

1. На основі узагальнення літературних джерел визначити особливості шкільного булінгу як соціально-психологічного феномену.
2. Здійснити емпіричне дослідження психологічних особливостей структурних складових шкільного булінгу, а також проаналізувати індивідуально-психологічні особливості його учасників.

Виклад основного матеріалу.

Особливості структурних складових булінгу. Булінг є досить поширеним у суспільстві, має складну рольову структуру та різні форми прояву. За своєю сутністю булінг – це специфічна форма комунікативної взаємодії агресивного характеру, при якій сильніша (авторитетніша) особа (або група осіб) систематично і цілеспрямовано переслідує іншу (слабшу, аутсайдера).

Досить розповсюдженим є булінг в умовах шкільного середовища, де він може виявлятися у різних формах: вербальній, фізичній, емоційній, соціальній, сексуальній тощо. Ознаками фізичного булінгу є певні дії агресивного характеру (стусани, побиття, штовхання і т.п.). У вітчизняній літературі виділяють також емоційну форму шкільного булінгу, яка виявляється через намагання викликати у жертви емоційне напруження, приниження, зниження самооцінки [7]. Соціальна форма шкільного булінгу пов'язана зі створенням напруженої атмосфери в групі. Вона має не меті формування зверхнього ставлення групи до аутсайдера, «жертви». Булінг цього виду об'єднує форми непрямой фізичної та вербальної агресії, а саме: бойкот, ігнорування успішної підготовки до занять зі сторони вчителів, ворожа міміка чи жестикуляція, образливі прізвиська, насміхання над зовнішнім виглядом, видом діяльності, поведінкою дітей, які вирізняються серед однолітків, погрози, приниження, примус до «служіння» сильному (нести портфель, бути на підхваті, чергувати тощо). Також серед форм шкільного булінгу іноді виділяють економічний булінг: відбирання грошей та речей, пошкодження особистого майна. Існує також така форма шкільного булінгу як сексуальний булінг: принизливі жести, жарти сексуального характеру, змушування до певних негативних дій, зйомки в переодягальнях і т.п. [9].

Останнім часом увагу дослідників привертає нова форма булінгу – «кібербулінг». Під ним розуміють форму поведінки, яка полягає у розсиланні повідомлень агресивного та образливого характеру з використанням нових інформаційних та комунікаційних технологій (Інтернет, мобільний телефон).

Іншими формами кібербулінгу можуть бути дії, які мають «хакерський» характер і спрямовані на шкоду персональним комп'ютерам «жертв» (зламування та зміна пароллю, пошкодження персональних веб-сайтів тощо). [3; 5].

У школі складаються певні рольові стосунки серед дітей в діапазоні «лідер-аутсайдер». Булінг як специфічна форма прояву агресії, особливо

характерна для середнього віку підлітків, з віком булінг в групі дещо слабшає, однак у деяких дітей він може залишатися, змінюючи лише форми прояву. Як соціально-психологічне явище – булінг здійснює вплив на всіх учасників групи чи класу дітей, де він виникає. Зокрема Д. Ольвеус описав таку рольову структуру булінгу: 1) учень, який є жертвою булінгу («жертва»); 2) учень або учні, які здійснюють насилля, ініціюють та відіграють лідерські ролі у процесі булінгу («булер» або «переслідувач», «агресор»); 3) учні, які позитивно ставляться до знущань над іншими і приймають активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі («наслідувачі», «помічники»); 4) учні, які відкрито підтримують булінг, наприклад шляхом сміху чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї («пасивні булери»); 5) учні, яким подобаються знущання, але вони не виявляють цього зовні («потенційні булери»); 6) учні, які не беруть участі у булінгу, і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації («спостерігачі»); 7) учні, які негативно ставляться до насилля і вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять («потенційні захисники»); 8) учні, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву або намагаються їй допомогти («захисники») [1].

Варто зазначити, що булінг у школі виявляється не лише в діях учнів щодо одне одного, але і у діях вчителів щодо учнів чи навпаки. Вчителі у своїй взаємодії з дітьми можуть проявляти таку поведінку, що приносить їм психологічний біль і обмежує їх право на гідність особистості. Але виявити таку поведінку, що вказує на булінг, досить складно. Вчитель під час взаємодії з учнями може застосовувати авторитарний стиль управління, який, хоч і може сприйматися дітьми як обмеження їхніх прав, але не є булінгом у значенні цього слова. Іншим проявом булінгу може бути переслідування учнями самого педагога [3; 6; 8].

Емпіричне дослідження структурних складових шкільного булінгу. Для визначення особливостей булінг-структури шкільного колективу було проведено емпіричне дослідження. Вибірку склали дві групи учнів однієї школи: 1) 43 учні 5-6 класів (10-11 років); і 2) 32 учні 10-11 класів (15-16 років). Для проведення емпіричного дослідження нами було використано методику О. Г. Норкіної, анкету І. О. Фурманова, спеціально розроблену нами анкету, а також індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО) Л. М. Собчик. Дослідження складалось з двох етапів. На першому етапі визначалась рольова структура булінгу за концепцією Д.Ольвеуса. На другому – визначались індивідуально-психологічні характеристики головних фігурантів булінг-структури шкільного колективу.

З метою визначення ролей і позицій, що займає підліток в процесі булінгу (визначались позиції «Булер», «Помічник», «Захисник», «Жертва», «Спостерігач»), було застосовано методику Норкіної О. Г. [6], яка призначена саме для підліткового віку і дозволяє виявити прояви насильства в класі, як з боку школярів, так і зі сторони педагогів.

За результатами дослідження було отримано наступні результати:

1) В усіх класах, учні яких приймали участь у дослідженні було виявлено прояви булінгу зі сторони учнів. Це підтверджує наявність проблеми в шкільному середовищі і підкреслює актуальність подальших досліджень булінгу, а також шляхів профілактики даного явища.

2) Зі сторони педагогів булінгу не було виявлено (лише деякі учні вказували на окремі випадки знущань, що характеризує наявність поодиноких конфліктних ситуацій, але виключає наявність булінгу зі сторони педагогів).

3) Найчисельнішою групою в булінг-структурі обох вікових груп вибірки є «спостерігачі». Такі результати зумовлено специфікою методики, де група «спостерігачів» наділена дуже різноманітними особистісними рисами і поведінковими реакціями.

4) «Булерів», «помічників» і «жертв» серед групи молодших підлітків виявлено більше, ніж серед учнів старшої школи. Ці дані підтверджують більшу поширеність і відкритість (доступність для виявлення) проявів булінгу серед учнів молодшого підліткового віку, а також дають зрозуміти, що в шкільному середовищі, вже серед учнів 10-11 років, наявна яскраво виражена проблема булінгу. Таким чином, заходи з профілактики даного соціально-психологічного феномену слід проводити вже в початковій школі.

5) «Захисників» серед групи молодших підлітків виявлено менше, ніж серед учнів старшої школи. Цей результат дає можливість зробити припущення, що саме в старшому підлітковому віці людина починає орієнтуватися на соціальне схвалення. Підлітковий вік є періодом посиленого формування моральних почуттів. А до 15-16 років криза підліткового віку у більшості вже минає, і відбувається поступове закріплення психологічних новоутворень – почуття дорослості, критичності мислення, потреби в самоствердженні. І саме ця психологічна перебудова свідомості підлітка і пояснює зниження частоти проявів булінгу у більш дорослому віці.

Порівняння булінг-структури двох вікових груп представлено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз булінг-структури окремих етапів підліткового віку

Роль в булінг-структурі	Ранній підлітковий вік (10-11 років)	Старший підлітковий вік (15-16 років)
«Булер»	9%	6%
«Помічник»	23%	19%
«Захисник»	12%	25%
«Жертва»	14%	6%
«Спостерігач»	42%	44%

Факти зниження проявів булінгу у підлітків старшого віку були нами підтверджені у дослідженні методикою І. О. Фурманова [10]. Отримані результати, що представлено у таблиці 2, частково підтверджують дані про те, що поширеність феномену третирування у освітніх закладах у старших учнів значно менша, ніж у учнів середньої школи.

Таблиця 2.

Статистичні дані по результатам опитування
 (анкета І. О. Фурманова)

Група Вік	Група «жертви» / % від опитаних	Група «агресори» / % від опитаних	Загальний показник
14	4,85	4,85	9,7
15	4,85	3,88	8,73
16	0,97	1,94	2,91
17	0,97	1,94	2,91
Загальний показник	11,64	12,68	24,25

Тобто, поширеність проблеми булінгу серед респондентів 14-15 років, значно перевищує поширеність даного феномену серед опитаних віком 16-17 років.

Булінг в освітніх закладах має складну рольову структуру, але основними учасниками даного процесу є «агресори» та «жертви». Тому в нашому емпіричному дослідженні всі подальші розрахунки будуть вестися тільки по відібраним респондентам, що входять до даних груп.

За результатами анкети, що була складена нами, також було виявлено, що найпоширенішою формою булінгу серед учнів закладів загальної середньої освіти 14-17 років є вербальне. Такий розподіл, на нашу думку, пояснюється віком респондентів – відбувається зміна форм прояву знущань з відкритих фізичних на вербальні, а згодом на непрямі прояви.

За результатами цього анкетування, більшість респондентів групи «жертви» виявилися з повних сімей та з середнім рівнем прибутку, що не люблять фізичні навантаження, не займаються спортом і добре навчаються. Більшість респондентів групи «агресори» виховуються в неповних сім'ях, мають середній рівень достатку, їх фізична розвиненість в нормі, займаються спортом, а успішність в школі – задовільна.

Таблиця 3.

Поширеність окремих видів булінгу

Шкала	Поширеність
-------	-------------

Фізична віктимізація/агресія	17%
Вербальна віктимізація/агресія	41%
Соціальна маніпуляція	18%
Напади на власність	24%

Наступним етапом нашого дослідження було визначення зв'язку проявів булінгу з індивідуально-типологічними характеристиками наших респондентів. З цією метою було застосовано опитувальник Л. М. Собчик (ІТО). Результати представлено у таблиці 4.

Таблиця 4.

Співвідношення середніх показників індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО) Л.М.Собчик

Шкала	«агресори»				«жертви»			
	Погане само розуміння	Норма	Помірна вираженість	Надмірна вираженість	Погане само розуміння	Норма	Помірна вираженість	Надмірна вираженість
Екстраверсія	-	-	5,7	-	-	3,6	-	-
Спонтанність	-	-	5,5	-	-	3,4	-	-
Агресивність	-	-	6,1	-	-	3,6	-	-
Ригідність	-	2,4	-	-	-	3,2	-	-
Інтроверсія	-	2,3	-	-	-	-	5,2	-
Сензитивність	-	2,8	-	-	-	-	6,1	-
Тривожність	-	3,5	-	-	-	-	5,6	-
Лабільність	-	-	4,8	-	-	3,8	-	-

Як показано таблицею, за результатами індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО) Л. М. Собчик, респонденти, що складають групу «агресори» більш екстравертовані й агресивні, а «жертви» більш сензитивні і тривожні.

Для виділення особистісних рис типових «жертв» і «агресорів», отримані дані були піддані процедурі стандартної математико-статистичної обробки за допомогою програми IBM SPSS 19.0. За допомогою t-критерія Ст'юдента було виявлено статистично достовірну різницю ($p \leq 0,01$) між показниками респондентів групи «жертви» і групи «агресори» по таким шкалам

індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО) Л. М. Собчик: екстраверсія (домінує у «агресорів»); спонтанність (домінує у «агресорів»); агресивність (домінує у «агресорів»); ригідність (домінує у «жертв»); інтроверсія (домінує у «жертв»); сензитивність (домінує у «жертв»); тривожність (домінує у «жертв»). Також було виявлено статистично достовірну різницю ($p \leq 0,05$) по шкалі «лабільність» (домінує у «агресорів»). Таким чином, підтверджується наша гіпотеза – особистісні риси типових «жертв» і «агресорів» значимо відмінні. Така виражена відмінність в особистісних рисах пояснюється структурою вибірки, адже респонденти обирались нами на підставі результатів анкетування, які демонстрували виражену приналежність до однієї з двох груп.

В результаті кореляційного аналізу нами було виявлено статистично значущі взаємозв'язки між індивідуально-типологічними рисами особистості і формами прояву булінгу.

З фізичною віктимізацією і агресією пов'язані такі індивідуально-типологічні риси особистості: сензитивність; агресивність (таблиця 5).

Таблиця 5.

Показники кореляційного аналізу

Індивідуально-типологічні риси	Фізична віктимізація			Фізична агресія		
	Рівень значущості	Показник кореляції	Тип зв'язку	Рівень значущості	Показник кореляції	Тип зв'язку
Сензитивність	$p \leq 0,01$	0,59	прямий	$p \leq 0,01$	-0,556	зворотній
Агресивність	$p \leq 0,05$	-0,406	зворотній	$p \leq 0,01$	0,626	прямий

З вербальною віктимізацією і агресією пов'язані такі індивідуально-типологічні риси особистості: сензитивність; тривожність; інтроверсія; спонтанність; агресивність; екстраверсія (таблиця 6).

З нападами на власність взаємопов'язані: сензитивність; тривожність; інтроверсія; спонтанність; агресивність (таблиця 7).

Таблиця 6.

Показники кореляційного аналізу

	Вербальна віктимізація	Вербальна агресія
--	------------------------	-------------------

Індивідуально типологічні риси	Рівень значущо- сті	Показник кореляції	Тип зв'язку	Рівень значущо- сті	Показник кореляції	Тип зв'язку
Сензитивність	$p \leq 0,01$	0,714	прямий	$p \leq 0,01$	-0,578	зворотній
Тривожність	$p \leq 0,01$	0,610	прямий	$p \leq 0,01$	-0,568	зворотній
Інтроверсія	$p \leq 0,01$	0,574	прямий	$p \leq 0,01$	-0,667	зворотній
Агресивність	$p \leq 0,01$	-0,656	зворотній	$p \leq 0,01$	0,530	прямий
Екстраверсія	$p \leq 0,01$	-0,600	зворотній	$p \leq 0,01$	0,644	прямий
Спонтанність	$p \leq 0,01$	-0,681	зворотній	$p \leq 0,05$	0,486	прямий

Таблиця 7.

Показники кореляційного аналізу

Індивідуально типологічні риси	Жертва нападів на власність			Напади на власність		
	Рівень значущо- сті	Показни- к кореляції	Тип зв'язку	Рівень значущо- сті	Показни- к кореляції	Тип зв'язку
Сензитивність	$p \leq 0,01$	0,787	прямий	$p \leq 0,01$	-0,581	зворотній

Тривожність	$p \leq 0,01$	0,572	прямий	$p \leq 0,05$	-0,411	зворотній
Інтроверсія	$p \leq 0,01$	0,737	прямий	$p \leq 0,05$	-0,492	зворотній
Агресивність	$p \leq 0,01$	-0,631	зворотній	$p \leq 0,01$	0,590	прямий
Спонтанність	$p \leq 0,01$	-0,606	зворотній	$p \leq 0,05$	0,397	прямий

З соціальною маніпуляцією взаємопов'язані: сензитивність; тривожність; ригідність; інтроверсія; агресивність; екстраверсія (таблиця 8).

Таблиця 8.

Показники кореляційного аналізу

Індивідуально типологічні риси	Жертва соціального маніпулятора			Соціальна маніпуляція		
	Рівень значущо- сті	Показник кореляції	Тип зв'язку	Рівень значущо- сті	Показник кореляції	Тип зв'язку
Сензитивність	$p \leq 0,01$	0,789	прямий	$p \leq 0,05$	-0,487	зворотній
Тривожність	$p \leq 0,01$	0,666	прямий	$p \leq 0,01$	-0,571	зворотній
Ригідність	$p \leq 0,05$	0,441	прямий	$p \leq 0,01$	-0,552	зворотній
Агресивність	$p \leq 0,01$	-0,624	зворотній	$p \leq 0,05$	0,473	прямий
Екстраверсія	$p \leq 0,01$	-0,595	зворотній	$p \leq 0,01$	0,542	прямий
Інтроверсія	$p \leq 0,01$	0,679	прямий	$p \leq 0,01$	-0,571	зворотній

Таким чином, всі основні риси особистості взаємопов'язані з різноманітними формами проявів булінгу. Крім того, в результаті кореляційного аналізу нами було виявлено статистично значущі взаємозв'язки і між самими формами третирування. Тобто, більшість проявів булінгу взаємопов'язані між собою і можуть переходити з однієї форми в іншу.

За результатами проведеного емпіричного дослідження можна вести мову про симптомокомплекс особистісних рис типових «агресорів» і «жертв».

Типовому агресору притаманні такі особистісні риси, як: агресивність, що найчастіше виявляється в активній самореалізації, впертості у відстоюванні своїх інтересів, конкретно-прагматичному стилі сприйняття, схильності до активного самоствердження всупереч інтересам оточуючих, конфліктності; спонтанність, що характеризується непродуманістю у висловлюваннях і вчинках; низький рівень сензитивності і тривожності, що проявляються лише в деякій обережності в прийнятті рішень та неконформності.

Типові «переслідувачі» частіше виховуються в неповних сім'ях, є фізично розвиненими, досить часто є неуспішними у навчанні. Типовій «жертві» притаманні такі особистісні риси, як: сензитивність, що виявляється у чутливості, орієнтації на авторитет більш сильної особистості, конформності, рисах залежності; тривожність, що являє собою боязкість, невпевненість, схильність до нав'язливих страхів та панічних реакцій; ригідність – схильність

до педантизму й підозрливості; інтроверсія, що передбачає зверненість у світ суб'єктивних уявлень і переживань, тенденцію до відходу в світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеальних цінностей, стриманість, замкнутість. «Жертвами» часто стають фізично нерозвинені особистості, що мають гарну успішність у навчанні.

Для психопрофілактичної та психокорекційної роботи з основними учасниками процесу булінгу в освітніх закладах психологу рекомендовано проводити регулярну групову та індивідуальну роботу, направлену на виявлення, усунення наслідків булінгу та профілактику даного феномену.

Загальні висновки. Булінг – це специфічна форма комунікативної взаємодії агресивного характеру, при якій сильніша (авторитетніша) особа (або група осіб) систематично і цілеспрямовано переслідує іншу (слабшу, аутсайдера). Цей процес має складну рольову структуру, в якій можна виділити основних учасників: «Булер», «Помічник», «Захисник», «Жертва», «Спостерігач», особистісні риси яких значимо відмінні. Булінг може виявлятися у різних формах: вербальній, фізичній, емоційній, соціальній, сексуальній, віртуальній тощо. Поширеність і форми прояву шкільного булінгу мають вікові особливості.

Перспективи використання результатів дослідження. Проблема шкільного булінгу потребує уважного ставлення вітчизняних дослідників, поглиблення знань педагогів і психологів із зазначеної проблеми. Результати дослідження можуть бути використані для розробки ефективних шляхів виявлення, попередження та подолання цього деструктивного соціально-психологічного явища серед підлітків.

Список використаних джерел

1. Olweus D. Bullying at school: Prevalence estimation, a useful evaluation design, and a new national initiative in Norway. 2004. No. 23. P. 5-17.

2. Борщевська А. В. Булінг у школах як чинник психічного нездоров'я. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Медицина.* 2014. №6. С.48-52.

3. Кухарська Н., Кухарський В. Загрози безпеці дітей у соціальних мережах. *Безпека інформації.* 2014. Т. 20, № 2. С. 169-175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bezin_2014_20_2_12

4. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Сер.: Філологічна. 2013. Вип. 33. С. 85. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf

5. Найдьонова Л. А. Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. *Методичні рекомендації. Серія: На допомогу вчителю.* К. 2011. Вип. 4. 34 с.

6. Норкина Е. Г. Методика на выявление «Буллинг-структуры». *Таврический научный обозреватель.* 2016. Т. 8, № 3. С. 170-174.

7. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 169-173.

8. Стельмах С. Антигуманізм: вчитель як фасилітатор булінгу в дитячому середовищі. *Наукові записки УКУ. Ч. 4 : Педагогіка. Психологія*. 2014. вип. 1. С. 293-302.

9. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки. *Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / ред. проф. В.І. Сипченка*. Слов'янськ: СДПУ, 2011. Вип. LVI. С. 431-440.

10. Фурманов И. А. Агрессия и насилие: диагностика, профилактика и коррекция. СПб.: Речь, 2007. 480 с.

References transliterated

1. Olweus D. Bullying at school: Prevalence estimation, a useful evaluation design, and a new national initiative in Norway. 2004. No. 23. P. 5-17.

2. Borshhevs`ka A. V. Buling u shkolax yak chy`nny`k psy`xichnogo nezdorov'ya. *Naukovy`j visny`k Mizhnarodnogo gumanitarnogo universy`tetu*. Seriya: Medy`cy`na. 2014. #6. S.48-52.

3. Kukharska N., Kukharskyi V. Zahrozy bezpetsi ditei u sotsialnykh merezhakh. *Bezpeka informatsii*. 2014. T. 20, № 2. S. 169-175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bezin_2014_20_2_12

4. Lushpaj L. I. Shkil`ny`j buling yak riznovy`d suspil`noyi agresiyi. *Naukovi zapy`sky` Nacional`nogo universy`tetu «Ostroz`ka akademiya»*. Ser.: Filologichna. 2013. Vy`p. 33. S. 85. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf

5. Najd`onova L. A. Kiber-buling abo agresiya v interneti: sposoby` rozpiznannya i zaxy`st dy`ty`ny`. *Metody`chni rekomendaciyi*. Seriya: Na dopomogu vchy`telyu. K. 2011. Vy`p. 4. 34 s.

6. Norkina E. G. Metodika na vyiyavlenie «Bulling-strukturyi». *Tavrisheskiy nauchnyiy obozrevatel*. 2016. T. 8, № 3. S. 170-174.

7. Sydoruk I. Buling yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema. *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. Pedahohichni nauky*. 2015. № 1. S. 169-173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnup_2015_1_36.

8. Stel`makh C. Anty`gumanizm: vchy`tel` yak fasy`litator bulingu v dy`tyachomu seredovy`shhi. *Naukovi zapy`sky` UKU. Ch. 4 : Pedagogika. Psy`xologiya*. 2014. vy`p. 1. С. 293-302.

9. Stelmakh S. Bulling u shkoli ta yoho naslidky. *Humanizatsiia navchalno vykhovnoho protsesu: zbirnyk naukovykh prats / red. prof. V.I. Sypchenka*. Sloviansk: SDPU, 2011. Vyp. LVI. S. 431-440.

10. Furmanov I. A. Agressiya i nasilie: diagnostika, profilaktika i korrektsiya. SPb.: Rech, 2007. 480 s.

*Авторське право (с) 2019 Maksom Kateryna Volodymyrivna Максѡм
Катерина Володимирівна*

Отримано: 30.11.2019

Відрецензовано: 11.12.2019

Опубліковано: 19.12.2019

DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2019.3.4.10>